

Шаповал Ю.І. Людина і система (штрихи до портрету тоталітарної доби в Україні). – К., 1994. – С. 228.
Там само. – С. 232 – 233.

Олександр Шаталін
(м. Артемівськ)

АГРАРНА ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ В АРТЕМІВСЬКОМУ ОКРУЗІ (АРТЕМІВСЬКОМУ РАЙОНІ) ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ В 1928 – 1933 РР.

В статті досліджена аграрна політика радянської влади в Артемівському окрузі Донецької області в 1928 – 1933 рр.

В статье раскрывается аграрная политика советской власти в Артёмовском округе Донецкой области в 1928 – 1933 гг.

Злочини, що їх було здійснено сталінським режимом проти українських селян в 1928 – 1933 рр., важко порівняти з чим-небудь в нашій багатостраждальній історії. Ще в 1990 р. в своєму завершальному звіті Міжнародна комісія по розслідуванню голоду в Україні 1932 – 1933 рр. визнала факти масового голоду і голодної смерті [11, 24 – 25] як складових елементів геноциду проти українського народу. Зарубіжні дослідники голоду Конквест, Косинський, Луцюк, Мейс, Славутич виступили на публічних слуханнях в Брюсселі і Нью-Йорку, зробили висновок про масовий голод в Україні в 1932 – 1933 рр. [11, 24]. З 1991 р. в нашій країні було видано кілька книжок на цю тему. У своєму дослідженні Конквест [10], спираючись на документи, розкриває жахливі картини колективізації і голодомору, залишаючи за собою право на особисту оцінку подій. Серйозним дослідженням, що містить архівні документи, є збірник про колективізацію і голод в Україні [9]. І. Г. Білас у своїй роботі розкриває суть репресивно-каральної системи в Україні, посиляючись на документи ГПУ, вказує на зафіксовані випадки голоду, людодійства, наводить ряд партійних постанов ЦК КП (б) У, спрямованих проти селян [6]. О. Воля (Міщенко О. В. – прим. авт) – письменник, дослідник голоду в Україні, у своїй книзі наводить підтвердження жахливого геноциду проти селян, що його здійснювала радянська влада [7]. У збірнику документів „Чорна книга України” відзначається вимога Політбюро ЦК КП (б) У про заборону створення будь-яких офіційних комісій і ведення офіційного обліку випадків голоду в колгоспах і містах. У книзі взагалі наводиться велика кількість документів, листів, статей, есе, досліджень, присвячених проблемі голоду в Україні 1932 – 1933 років, хлібозаготівлям і репресіям проти селян [14]. У книзі

В. Сергійчука наводяться випадки вживання голодуючими на Донбасі трупів тварин, канібалізму. У тому ж дослідженні вказується на масовий голод серед сезонних залізничних робітників [13].

Вивченням проблеми голоду в Донбасі займалися також М. Візир, В. Душка, О. Заднепровський, М. Кочур, С. Кульчицький, Г. Куромія, В. Нікольський, А. Харківський, Є. Шаталіна, В. Марочко та інші, в тому числі й автор статті [15].

Органи правопорядку, починаючи з 1928 р., здійснювали карально-репресивні заходи проти артемівських селян по кількох напрямках. Одним із них було закриття млинів, що таємно мололи хліб. У загальному зведенні “Про хід хлібозаготівель, стягування податкових зборів і консервації млинів по Артемівському округу” наводиться конкретна цифра: “В Артемівському окрузі закрито 10 млинів, де здійснювалося перемелення хліба селянами” [5, 39]. Паралельно здійснювалися арешти селян, що торгували хлібом. Так, було арештовано селян Бондаренка, Козика, Любомищева, Сергієнка. Їх було засуджено на 1 рік позбавлення волі 10 січня 1928 р. [5, 39]. У цьому ж документі наводяться прізвища селян села Никифорівки, що намагалися здійснити таємне перемелення зерна на млинах в 1929 р.: Беличенко, Буряк, Голуб, Сапельников, Шишатський. Невдовзі Тимофія Сапельникова було притягнуто до карної відповідальності.

Аналізуючи документи Артемівської окружної міліції, Артемівської окружної прокуратури за 1928 – 1929 р. (Артемівський округ на той час займав значну територію теперішньої Донецької області – прим. авт.), мимоволі дивуєшся свавіллю, холодному цинізму, неприхованій ворожості міліціонерів і працівників прокуратури до селян-трударів. Можливо, справа тут не тільки у вимогах республіканського і союзного керівництва правоохоронних органів. Відповідно рапорту до адміністративного управління НКВС УРСР заступника завідувача оркадмвідділом з адміністративно-міліцейської роботи Баранова від 19.02.1929 р., у складі артемівської міліції більшість особового складу (до 75 %) становили так звані нацменшини – латиші, білоруси, китайці, великороси, євреї [3, 87]. У прокуратурі ці самі нацменшини нараховували до 50%. Представники цих національностей, що у минулому найвірогідніше відігравали значну роль у НК, ЧОН та інших каральних органах, люто ненавиділи значною мірою українськомовних селян Артемівського округу.

Неприхованим грабіжництвом селянства радянською владою є відоме розпорядження народного комісаріату торгівлі від 1.06.1929 р. “Про порядок формування стягнення при невиконанні селянами плану хлібозаготівель”. У цьому документі чітко сформульовано: “Якщо зерна, яке має бути здане, у селян не буде виявлено, необхідно оцінити кількість незданого зерна за ринковими цінами і всю без відрахувань грошову суму стягувати шляхом накладення арешту і продажу майна порушника” [4, 16].

У Директиві № 9268 “Про підсилення боротьби з терором” голови ГПУ України Карлсона помічникам генерального прокурора України Железнодорожська від 28 вересня 1929 р., начальникам відділів ГПУ і окружним прокурорам підкреслювалося, що “використання нових форм хлібозаготівель знову викликало хвилю терору, що виявився головним чином у вигляді підпалень, що мали місце у ряді округів України” [4, 124]. Ця директива показує, що більшовицька влада намагалася суттєво посилити репресії проти селян. Показово й те, що селян, які у стані відчаю підпалювали свій власний хліб і майно, називають терористами.

У процесі опису і експроприації майна у селян активну участь взяли артемівська міліція і прокуратура. У доповідній записці Артемівському окружному прокурору слідчий 11-підвідділу Артемівського округу Захаров повідомляє: “за період хлібозаготівлі з 15 травня по 27 липня 1929 року описано за невиконання плану хлібозаготівель для подальшої конфіскації 42 селянських господарства. Уже продано майно у 36 господарствах” [5, 136]. У доповідній записці № 250 Артемівської окружної прокуратури “Про роботу у справі забезпечення хлібної кампанії” наводиться наступна інформація: “на 8.06.1929 р. описано майно у 238 злісних непостачальників хліба на суму 163822 крб. Продаж майна у 67 куркульських господарствах принесла 65680 крб. [4, 16]. Експроприюючи майно в основних виробників сільськогосподарської продукції, влада штучно створювала передумови майбутнього голоду в селах Донбасу. Це цілком відповідало більшовицькій ідеології.

Карально-репресивні функції проти селян Артемівська міліція здійснювала чітко. Зокрема, слідчий 10-го підвідділу Артемівського округу Нестеренко у своєму рапорті Артемівському окружному прокурору від 13.08.1929 р. з гордістю доповідав: “Заходи проти ворожих елементів, що приховували хліб, використовувалися наступні: всього продано господарств за невиконання плану хлібозаготівлі 23 на суму 7427 крб. 70 коп... У селянина Волкова Андрія були продані всі корови, всі коні. У нього вилучено 400 пудів хліба, потім ще 115 пудів” [5, 134]. У селі Серебрянка вилучили 1000 пудів зерна у заможних селян. У селі Званівка у чотирьох селян відібрали 800 пудів. У селі Селімівка 20.07.1929 р. “знайдено біля млина і конфісковано 30 пудів зерна. За відомостями агентів — це зерно одного селянина з села Званівка” [5, 130].

У відповідь на репресії сільські трударі нерідко чинили опір. Так, 13 червня 1929 р. у селі Параскіївка Артемівського району було тяжко поранено пострілом у груди оперуповноваженого по хлібозаготівлям Гіля. У зведенні Артемівського окружного відділу ГПУ “Про хід хлібозаготівельної кампанії станом на 1 лютого 1928 р.” наводиться текст антикомуністичної селянської листівки, написаної олівцем від руки: “Товариші партизани, об’єднуйтеся! Давайте комуністів бити, а то далі жити не можна. Комуністи, вам не минеться, влада не радянська. Скоро буде смерть комуністам. От би скоріше

війна. Смерть комуні!” [5, 187]. Факти опору селян все ж носили неорганізований і епізодичний характер.

У першій половині 1929 р. в селах Артемівського округу збільшилася кількість випадків опору хлібозаготівлі з боку селян. Це видно з наданої окружному прокурору “Інформації про хлібозаготівлі по Артемівському району” за підписом завідувача Артемівським районним відділом міліції Толстих: “Никифоровській сільраді при описі майна, вилученого і призначеного для продажу у селян Мачуженка Андрія, Чуйка Єгора, останні вигукували: “Радянська влада – грабіжник”. Селянин Черноштан Андрій вигукував: “У селі хліба вже ні в кого не залишилось, як і в мене. Ви всі грабіжники”. На млині, однак, було знайдено схованим 100 пудів зерна. На зерно наклали арешт. Порушників спокою було заарештовано оперуповноваженими міліції. Співробітник залізниці Бондар Іван Трофимович займався агітацією проти вилучення хліба. Він відкрито говорив, що хліб вивезуть до Москви. Бондаря було заарештовано.

У Сулимівській сільраді проти вилучення хлібу агітував селянин Малко Павло. Він виступав перед незадоволеними селянами і говорив: “господь Бог не дозволить пограбувати нас, православних, і відібрати у нас весь хліб, призначений для нашого харчування” [5, 133]. Згідно з цим документом, опір уповноваженим з хлібозаготівлі (“мітлам” – прим. авт.) і міліції чинився селянами в Зайцевській, Клинівській, Переїзднянській, Пилипчатинській, Покровській, Красносільській сільрадах. У Пилипчатинській сільраді селяни Поливянський і Лагер, звертаючись до людей, говорили наступне: “селяни! Не допускайте до своїх амбарів радянських злодіїв. Не віддавайте зароблений Вами хліб” [5, 133 – 134].

У той самий час, коли у селян намагались відібрати все до останньої зернини, а за декілька колосків хліба, знайдених у полі, можна було потрапити до ГУЛАГу, сотні кілограмів зерна, а подекуди і цілі вагони зникали. У “Меморандумі по справі перевантаження зерна на станціях Артемівськ-1, Артемівськ-2 і несвоечасного його вивозу міською станцією Південної залізниці міста Артемівська” народний слідчий 1-го відділу Артемівської окружної прокуратури Єлдин наводить наступні факти: “починаючи з 4 вересня (1929 р. – прим. авт.), на станціях Артемівськ-1, Артемівськ-2 знаходилось більше 100 відкритих вагонів з зерном. У день станція вивозить 8 – 10 вагонів, залишаючи розвантажене зерно в мішках на землі. При обшуці прокуратурою було виявлено, що мішки було ушкоджено. Зерно розсипано і змішано із сміттям. 8.09.1929 р. все зерно у відкритих вагонах вимокло через дощ. Міська станція не стежить за розвантаженням зерна. Через це зерно було розвантажено прямо у сміття... Втрати зерна були величезні” [5, 118].

Крім хлібозаготівлі, радянська влада готувалася нанести ще один суттєвий удар по українському селянству. На листопадовому пленумі ЦК ВКП (б) 1929 р. з доповіддю “Про сільське господарство України і його

роботу на селі” виступив генеральний секретар ЦККП(б)У С. В. Косіор. Проаналізувавши ситуацію, ЦК ВКП(б) у своїй Постанові від 5 січня 1930 р. зарахував Україну до групи регіонів, де колективізацію планувалося завершити восени 1931 чи навесні 1932 р.

На 19 серпня 1931 р. “в Артемівському районі колективізовано 6971 господарство. Колективізації підлягають ще 8018 господарств” [15, 32]. Паралельно здійснювалось розкуркулювання. Одне з перших відправлень розкуркулених на заслання було здійснено 4 березня 1930 р. [12, 103]. Це було справжньою трагедією для їх родин. Дуже часто молодь відмовлялась від своїх батьків аби уникнути заслання [12, 107].

На думку дільничного прокурора Збарського, яку він виклав у доповідній записці Артемівському міськкому КП(б)У, саме опір куркулів і злісне ухиляння заможної верхівки середняків від здачі хліба виступає перешкодою на шляху виконання плану хлібозаготівель в 1931 р. Проти таких осіб в Артемівському районі в 1931 р. було порушено 27 кримінальних справ, до кримінальної відповідальності притягнуто 52 особи з керівників господарств, партійного активу [15, 32].

В 1931 р. в Артемівському районі до кримінальної відповідальності за ухилення від здачі хліба притягались не лише куркулі, але і колгоспники. Саме проти цієї категорії осіб було порушено ще 42 кримінальні справи і притягнуто до кримінальної відповідальності 47 осіб [Там же].

Незважаючи на репресивні дії проти селян, плани хлібозаготівель в Артемівському районі в 1931 – 1932 рр. були виконані лише частково. Це пояснюється, найвірогідніше, тим, що зерна у селян вже просто не залишилось. На Донбас лягла тінь голоду. У постанові ЦК КП(б)У від 13.02.1932 р., було зазначено, що партійні організації Донбасу не ведуть боротьбу за економію хліба і його перерозход складав 17 тисяч тон. Це зайвий раз доводить, що партійних функціонерів хвилювало не життя та здоров'я людей, а прагнення якомога більше витягнути хліба із селян з подальшою метою їх відправлення його до Москви. Згодом з метою економії зерна були зменшені норми видачі хліба на 100 грам. Робітники у містах відчутно недоїдали, хоча вижити все ж ще можна було. У 1932 р. в Артемівську, Часовому Яру, на Солі було відкрито 100 нових торгівельних точок, переважно на промислових підприємствах. Це свідчить про те, що радянська влада намагалась не допустити голоду і незадоволення у пролетарському середовищі [15, 33].

Але на селі розкуркулювання продовжувалось. Згідно “Списків розкулачених” до 1932 р. у в Артемівському районі було розкуркулено 66 господарств. Родини розкуркулених були немалі – на 6-12 осіб. Всіх їх згодом було вислано [15,33]. Примусова колективізація призвела до створення слабких господарств, які в перші роки свого існування не змогли допомогти СРСР вирішити продовольчу проблему.

Наближався колапс, і влада, за своїм звичаєм, заходилась шукати винних. У резолюції бюро Артемівського міського комітету партії від 4.02.1932 р. підкреслювалось: “основна причина зриву хлібозаготівель – демобілізаційні настрої більшості партійних ланок, недостатня боротьба з куркулем, з кулацькою практикою” [1, 5]. Винних було знайдено, і партійне керівництво робить наступну заяву: “куркульство здійснювало активну боротьбу проти заходів радянської влади. За 1932 р. в районі втрачено 1841 коня. Замість боротьби з куркульським впливом районне керівництво заплатило за втрачених коней 145000 карбованців страхування” [1, 37]. У цих словах відчутний характерний для партійного керівництва цинізм.

Намагаючись уникнути відповідальності за зрив плану хлібозаготівельних робіт і за голод, що почався у селах району, партійні керівники Артемівська знаходять, на їх думку, конкретних винних серед відповідальних працівників колгоспу і апарату районних установ: “У цьому році (1932 р. – прим. авт.) виявлено, що відповідальні працівники колгоспів, як ось: Шишацький (колгосп Ворошилова № 2 Ворошиловської сільради), Фесенко (колгосп села Сулимівки), Сукачов (голова колгоспу “Червоний партизан” – Селимівка) здійснювали підривну діяльність. Класові вороги на селі використовували політичну безграмотність і, знаходячи підтримку з боку відповідальних районних працівників, заповнили апарат райустанов та, в першу чергу, міськраду. Згодом було виявлено класово чужих людей майже в кожному відділі і секторі міськради. Зокрема, у міськпостачанні працювали Любославський, що був сином попа, а його дружина дочка торгівця, Воронов – син торгівця. У відділі УНГО виявлено Рибкіну – дочку колишнього городничого. У міськплані – колишнього поручика Козелінського, а в земвідділі господарювала ціла група ворогів: Бондар – інструктор-організатор (куркуль), Антоненко – агроном (саботажник), Кваскова – агроном (симулянтка). Крім того, у земвідділі було викрито діяльність зоотехніка син куркуля Марченка. Ця шайка людей... саботувала хлібозаготівельні роботи, надаючи колгоспам плани, що не відповідали дійсності” [2, 38].

Партійних керівників області хвилювала лише їх власна доля, оскільки з Москви вимагали все більше хліба, а плани хлібозаготівлі повністю не виконувались. Ознайомившись із секретним на той час циркуляром № 568 ЕКУ політичного управління, надісланим із Москви 16.11.1932 р., Донецький обком 21.12.1932 р. виносить вердикт: “припинити будь-яку торгівлю зерном. Борошно і пшеницю, що її привозять на ринок для продажу, відібрати і зарахувати до плану здачі хліба колгоспниками” [15, 34]. Таким чином, було створено ще одну передумову для масового голоду в селах Донбасу.

На кінець 1932 р. голод і голодна смерть стали супутниками для більшості артемівських селян. З 4 грудня 1932 р. в СРСР стала діяти система паспортів, яка забороняла пересування жертв голоду без відповідного

дозволу. Виснажених, голодних людей, які намагалися потрапити до Артємівська, затримували спеціальні загони, що складалися з робітників ГПУ. Незважаючи на ці заходи, багатьом все ж вдалося потрапити до міста.

Пилип Михайлович Заболотський, свідок тих далеких подій, згадував: “на початку березня 1933 р. я, виконуючи свої службові обов'язки, перебував в Артємівську. Те, що я там побачив, вразило мене. Мені потрапляли на очі виснажені, опухлі від голоду люди. Це були селяни з навколишніх сіл. Бачив я також кількох померлих у парку. Натовпи голодних селян зустрічались мені і на залізничній станції Артємівськ-2, звідки я мав повертатися до Ізюму. Деякі нещасні не могли самі пересуватися і лежали на підлозі. Вони мали жахливий вигляд. На все це мені тоді було особливо боляче дивитися, оскільки нещодавно в селі Красний Оскол Харківської області померла від голоду моя мати Заболотська Харитина [16].

Факти смерті від голоду в селах Артємівського району наприкінці 1932 – на початку 1933 р. підтверджуються і результатами спецперевірок колгоспів органами ГПУ, що зберігаються в ДОДА. В одній з доповідних записок секретареві Донецького обкому КП(б)У Акулову, секретар Артємівського міського комітету партії Михайлов називає села, які особливо постраждали від голоду. Серед них – Зайцево, Івано-Дар'ївка, Кодемо, Переїздне, Покровське, Яковлевка.

Нам відомі і прізвища осіб, які керували хлібозаготівлями і репресіями проти донецьких селян і були відповідальними за голод, що розпочався. Їх названо в протоколі № 24 чергового засідання бюро Донецького обкому КП(б)У від 22.12.1932 р. Це члени спеціально створеної комісії. Серед них Акулов – голова, член бюро обкому, Перекатова – інспектор робітничо-селянської інспекції, Гроссман – начальник Донецького обласного відділення ГПУ, Волева – донецький обласний прокурор [15, 34].

Масштаби смертності від голоду 1932 – 1933 р. в Артємівському районі і в цілому в Донбасі ретельно приховувались. Якщо дослідник намагається їх відтворити, то буде розчарований. Справа в тому, що регістратори ЗАГС отримали у той час інструкції не фіксувати справжню причину смерті. Це підтверджується документами Центрального управління народно-господарського обліку при Держплані СРСР, які було розшифровано в 1989 р. [9, 9].

Населення Донбасу, в тому числі і Артємівського району, різко скоротилося. Радянська влада змушена була переселяти на Донбас селян з інших областей СРСР. За повідомленням Всесоюзного переселенського комітету при Раднаркомі від 29 грудня 1933 р. в Донецьку область з Івановської області було відправлено 3527 господарств, 1619 коней, 3498 корів, 1980 голів різного скоту. Все це було перевезено в 44 ешелонах [9, 642; 13, 195].

Таким чином, хлібозаготівлі, примусова колективізація, репресії проти селянства, розкуркулювання призвели до розорення господарств в

Артемівському районі й викликали смерть від голоду в селах 1932 – 1933 рр. Репресії знищили разом з людьми і виробничу базу, що її формували роками.

Донецький обласний державний архів (далі ДОДА). – Ф. Р. 17. – Оп. 1. – Спр.14.

ДОДА. – Ф. Р. 17. – Оп. 2. – Спр. 23.

ДОДА. – Ф. Р. 1170. – Оп. 2. – Спр. 23.

ДОДА. – Ф. Р. 1172. – Оп. 2. – Спр. 30.

ДОДА. – Ф. Р. 1172. – Оп. 2. – Спр. 39.

Білас І. Г. Репресивно-каральна система в Україні. 1917 – 1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: у 2 кн. – К., 1994. – Кн. 2. – 688 с.

Воля О. Мор. Книга буття України. – К., 2002. – 1151 с.

Злочин / Упоряд. П.Кардаш. – К., 2003, – 555 с.

Колективізація і голод на Україні. 1929 – 1933: Зб. док. і матеріалів. Інститут історії України АН України / Відп. ред. С. П. Кульчицький. – К., 1992. – 732 с.

Конквест Р. Жнива скорботи: Радянська колективізація і голодомор (Пер. з англ.). – К., 1933. – 384 с.

Международная комиссия по расследованию голода на Украине 1932-1933 годов. Итоговый отчет, 1990 год. – К., 1990. - 192 с.

Парсенюк Б. Ф. Удар по крестьянству / Правда через роки. Статті, спогади, документи / Бут О.М. , Захарова Г. М., Лихолобова З. Г. – Донецьк, 2001. – Вип. 5. – С. 105 – 110.

Сергійчук В. Як нас морили голодом. Вид. 2-е, доповнене. – К, 2003. – 252 с.

Чорна книга України: Зб. документів, архів. матеріалів, листів, доп., ст., досліджень, есе / Упоряд., ред. Ф. Зубанича. – К., 1998. – 784 с.

Шаталин А. В. Новые данные о голоде 1932 – 1933 гг./ Былое. Ист.-краевед. Журн. – 1993. – № 4 – 5. – С. 32 – 34.

16.Личный архив автора.